

แนวคิดเรื่องวิญญาณเชิงพุทธปรัชญา

The Concept of Viññāna (Consciousness) in Buddhist Philosophy

นางพรพิมล จอโกชาอุดม^๑

Mrs. Pornpimol Jorphochaudom

ดร.พิศาล จอโกชาอุดม^๒

Dr. Phisal Jorphochaudom

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาเรื่องวิญญาณในคัมภีร์พระไตรปิฎก แล้วทำการวิเคราะห์แนวคิดเรื่องวิญญาณในเชิงพุทธปรัชญา จากผลการศึกษาวิเคราะห์พบว่า ตามแนวคิดของพุทธปรัชญา มนุษย์ประกอบด้วยชั้น ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ วิญญาณเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของชีวิตมนุษย์ ถ้าขาดวิญญาณชีวิตมนุษย์ก็ดับ และชีวิตมนุษย์จะเกิดได้ก็ต้องมีวิญญาณมาปฏิสนธิ วิญญาณนอกจากเป็นความรู้อารมณ์จากทางทวารทั้ง ๖ อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ จากการได้สัมผัสรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์แล้วยังหมายความถึงจิต ที่อยู่ในกาย คนจะดีหรือชั่วอยู่ที่จิตเป็นสำคัญ ซึ่งเมื่อกายนี้แตกดับไปแล้ว ภาวจิตจะออกจากร่างไปสู่ภพภูมิใหม่ด้วย วิญญาณเป็นสิ่งที่สำคัญสิ่งหนึ่งในห่วงโซ่ที่ทำให้เกิดสังสารวัฏ ทำให้เกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ซึ่งมีต้นเหตุมาจากอวิชชา วิญญาณเกิดขึ้นมาเพราะสังขาร หากสังขารดับ วิญญาณย่อมดับ ซึ่งจะเป็นผลให้เกิดความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

คำสำคัญ: แนวคิดเรื่องวิญญาณ, พุทธปรัชญา

^๑ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพระไตรปิฎกศึกษา ภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

Ph.D. Student, Degree of Doctor of Philosophy, (Tipitaka Studies), Department of Buddhism, faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, E-mail: jpornpimol708@gmail.com.

^๒ อดีตกรรมการผู้จัดการใหญ่บริษัท กสท โทรคมนาคม จำกัด (มหาชน) และอาจารย์พิเศษหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Former President of CAT Telecom Public Company Limited and Outside Lecturer, Degree of Doctor of Philosophy (Buddhist Studies), Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, E-mail: phisalj@gmail.com.

Abstract

The objective of this academic article is to study the Viññāna (Consciousness) in the Theravāna Buddhist Scripture and then analyze the concept of Viññāna in Buddhist Philosophy. The results from the study revealed that according to Buddhist Philosophy, life of human beings is composed of the Five Aggregates. Those are Rupa-khandha (corporeality), Vedanā-khandha (feeling or sensation), Saññā-khandha (perception), Saṅkhāra-khandha (mental formation or volitional activities), and Viññāna-khandha. Viññāna is an important part of human life. Lack of Viññāna will cause the human life to be extinguished. And human life will be born if Viññāna is born together. In addition to being an awareness of emotions from the 6 sense-doors, i.e., eyes, ears, nose, tongue, body and mind when touching a picture, sound, smell, taste, touch and Dhammarammana (mind-object). It also means the Viññāna or mind in the body. It is this mind that make human beings to be good or evil. When the body had already passed away Bhavaṅga-Citta or the life-continuum will leave the body to a new landscape. The Viññāna is one of the important things in the chain that causes samsara (the round of rebirth) to cause Jara (the situation of being old age), Marana (death), Soka (grief or sorrow), Parideva (lamentation or deep sadness) Dukkha (suffering), Domanassa (painful mental feeling), and Upāyāsa (despair) which has its root of ignorance. The Viññāna is caused by Saṅkhāra (volitional activities). If the Saṅkhāra is extinguished, the Viññāna is extinguished, which will result in the end of all suffering.

Key words: The concept of Viññāna, Buddhist Philosophy

๑. บทนำ

วิญญานในความเข้าใจของคนส่วนใหญ่ หมายถึง ภูติผีวิญญานที่มีความรู้สึกว่ามีอยู่ แต่มองไม่เห็น สำหรับคนไทยแล้วส่วนใหญ่เชื่อว่า เมื่อคนตายแล้ว วิญญานจะหลุดออกจากร่างล่องลอยไป แล้วไปเกิดใหม่ ซึ่งจะไปเกิดยังที่ที่ดีขึ้นหรือต่ำกว่าเดิมนั้นขึ้นอยู่กับบุญและกรรมที่ได้กระทำไว้ อันเป็นความเชื่อที่ยังไม่มีข้อพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ที่ชัดเจน จึงเป็นประเด็นที่น่าศึกษาวิเคราะห์ทำความเข้าใจว่า ในคัมภีร์พระไตรปิฎก กล่าวถึงเรื่องวิญญานไว้อย่างไร และหากศึกษาวิเคราะห์เชิงพุทธปรัชญาแล้วผลจะออกมาเป็นเช่นไร

ในโลกยุคปัจจุบันนี้ มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วมาก ทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาอย่างมากมาย มากจนมนุษย์แต่ละคนต้องตกอยู่ในสภาวะที่ถูกบีบคั้น ต้องเร่งรีบกันในทุกเรื่องอยู่ตลอดเวลา และสำหรับบางคนที่ปรับตัวไม่ทัน จะก่อให้เกิดปัญหาทางจิตทางประสาทตามมาได้ แต่หากผู้นั้นทำการศึกษาทำความเข้าใจอย่างถูกต้องในเรื่องของวิญญานโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเรื่องของวิญญานตามแนวทางของพุทธปรัชญาแล้ว จะมีส่วนทำให้ผู้นั้นเข้าใจในเรื่องของชีวิตมากขึ้น และจะทำให้ผู้นั้นเป็นผู้ที่มีศีลธรรมในการดำเนินชีวิตมากขึ้น เป็นผู้ที่มีหิริโอตตปะในการดำเนินชีวิต และจะเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จในชีวิต ดังนั้นเรื่องวิญญานจึงเป็นเรื่องที่ควรศึกษาว่า ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้มีการ

กล่าวถึงเรื่องวิญญานนี้ไว้อย่างไรบ้าง หากวิเคราะห์แนวคิดเรื่องวิญญานในเชิงพุทธปรัชญาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับโลกธรรมชาติ กฎธรรมชาติ และในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมที่สำคัญนั้นจะมีผลการวิเคราะห์เป็นอย่างไร อันจะช่วยให้ทราบถึงความจริงในเรื่องที่เกี่ยวกับวิญญานในเชิงพุทธปรัชญาได้อย่างชัดเจนมากขึ้น เพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิตอย่างมีความเข้าใจที่ถูกต้องและมีความสุขต่อไป

๒. พุทธปรัชญาคืออะไร ต่างจากพระพุทธศาสนาอย่างไร

ก่อนที่จะทำการวิเคราะห์ในประเด็นดังกล่าวข้างต้น ควรเข้าใจก่อนว่า คำว่าพุทธปรัชญาคืออะไร ต่างจากพระพุทธศาสนาอย่างไร คำว่า “ปรัชญา” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง วิชาว่าด้วยหลักแห่งความรู้และความจริง^๓ ดังนั้น “พุทธปรัชญา” จึงหมายถึง วิชาว่าด้วยหลักแห่งความรู้และความจริงทางพระพุทธศาสนา หรือตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้านั่นเอง ซึ่งศ.พิเศษ ดร.สุนทร ธรรมะรังษี ได้ให้ความหมายไว้ว่า “พุทธปรัชญา ได้แก่ หลักคำสอนเกี่ยวกับความจริง (สัจธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) บางประการของพระพุทธศาสนาที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลตามวิธีการของปรัชญา”^๔ แล้วพุทธปรัชญาต่างจากพระพุทธศาสนาอย่างไร พระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนาย่อมรวมทุกอย่างที่เกี่ยวกับศาสนาอันได้แก่ ศาสดาผู้ก่อตั้งพระพุทธศาสนา คือพระพุทธเจ้า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าคือพระธรรม ผู้สืบทอดและถ่ายทอดคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าคือพระสงฆ์รวมถึงอุบาสก อุบาสิกา พิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา และสถานที่ต่าง ๆ สำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา จะเห็นว่าพุทธปรัชญาเป็นการนำส่วนหนึ่งของพระพุทธศาสนาคือพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มาทำการศึกษาวิเคราะห์ถึงความรู้และความจริงทางพระพุทธศาสนา ด้วยการใช้หลักการของวิชาปรัชญานั้นเอง

๓. วิญญานในคัมภีร์พระไตรปิฎก

เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์แนวคิดเรื่องวิญญานในเชิงพุทธปรัชญา ผู้เขียนจะได้เสนอความหมายของวิญญาน และชนิดหรือประเภทของวิญญาน ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งมีระบุไว้ดังนี้

๓.๑ ความหมายของวิญญาน

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๗๑๔.

^๔ ศ.พิเศษ ดร.สุนทร ธรรมะรังษี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐.

วิญญาณ โดยความหมายแปลว่า ความรู้สึก หรือความรู้สึกต่าง ๆ โดยรากศัพท์ มาจากคำว่า วิ แปลว่าวิเศษ แจ่ม ต่าง ๆ ญาณ แปลว่า ความรู้ (วิ + ญาณ ซ้อน ญ. สำเร็จรูปเป็น วิญญาณ)^๕

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของ วิญญาณ ไว้ว่า

วิญญาณ แปลว่า ความรู้แจ้ง คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ หมายถึงความรู้ประเภทยืนพื้น หรือความรู้ที่เป็นตัวยืน เป็นฐานและเป็นทางเดินให้แก่นามชั้นอื่น ๆ เกี่ยวข้องกับนามชั้นอื่นทั้งหมด เป็นทั้งความรู้ต้น (เป็นความรู้เริ่มแรก เมื่อเห็น ได้ยิน เป็นต้น) และความรู้ตาม (คือรู้ควบไปตามกิจกรรมของชั้นอื่น ๆ) ลักษณะอีกอย่าง คือเป็นการรู้ความต่างจำเพาะ รู้ความหมายจำเพาะ หรือรู้แยกต่าง^๖

คำว่า “วิญญาณ” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง สิ่งที่เชื่อกันว่ามีอยู่ในกาย เมื่อมีชีวิต เมื่อตายจะออกจากกายล่องลอยไปหาที่เกิดใหม่; ความรับรู้ เช่นจักขุวิญญาณ คือความรู้ทางตา โสตวิญญาณ คือความรู้ทางหู เป็นชั้น ๑ ใน ๕ ชั้น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ; โดยปริยายหมายถึงจิตใจ เช่น มีวิญญาณนักสู้ มีวิญญาณศิลปิน^๗ จากความหมายดังกล่าวจะมีทั้งหมด ๓ ความหมาย คือ

ก) เป็นสิ่งที่เชื่อกันว่ามีอยู่ในกายเมื่อมีชีวิต เมื่อตายจะออกจากกายล่องลอยไปหาที่เกิดใหม่

ข) เป็นความรู้ เช่นจักขุวิญญาณ คือความรู้ทางตา โสตวิญญาณ คือความรู้ทางหู เป็นชั้น ๑ ใน ๕ ชั้น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

ค) โดยปริยายหมายถึงจิตใจ เช่น มีวิญญาณนักสู้ มีวิญญาณศิลปิน

สำหรับความหมายในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้น อาจเริ่มพิจารณาได้จากคำที่เป็นโวพจน์ของ วิญญาณ หรือคำที่เป็นชื่อใช้แทนคำว่าวิญญาณได้ โดยพิจารณาจากกามสูตรนิตยซึ่งพระสารีบุตรเถระให้คำอธิบายไว้ว่า

คำว่า ใจ ได้แก่ จิต มโน มานัส หทัย ปันธุระ มนะ มนายตนะ มนินทรีย วิญญาณ วิญญาณชั้น มโนวิญญาณธาตุ ที่เกิดจากผัสสะเป็นต้นนั้น นี้เรียกว่า ใจ ใจนี้ ไปพร้อมกัน คือ เกิดร่วมกัน ระคนกัน เกี่ยวเนื่องกัน เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัดดูอย่างเดียวกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกันกับความอิมเอบนี้^๘

ซึ่งแต่ละคำมีความหมายตามหน้าที่ในการทำงานดังนี้

^๕ พร รัตนสุวรรณ, **พุทธวิทยา เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๔๙๙), หน้า ๙๑.

^๖ ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลธรรม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๑๕ - ๑๖.

^๗ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๑๘.

^๘ ชุ.มหา. (ไทย) ๒๙/๑/๓.

ชื่อว่า จิต เพราะเป็นสภาวะวิจิตร

ชื่อว่า มโน เพราะรับรู้อารมณ์

ชื่อว่า มานัส เพราะมีธรรมที่สัมปยุตกับมโน หรือมานัสก็คือใจนั่นเอง

ชื่อว่า หทัย เพราะอยู่ภายใน

ชื่อว่า ปิณฑระ เพราะเป็นธรรมชาติผ่องใส

ชื่อว่า มนายตนะ เพราะเป็นที่อยู่อาศัย, เป็นบ่อเกิด, เป็นที่ประชุม, เป็นแดนเกิดแห่งใจ

ชื่อว่า มนินทรีย์ เพราะเป็นใหญ่ในการรับรู้อารมณ์

ชื่อว่า วิญญูณ เพราะรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ

ชื่อว่า วิญญูณชั้นธ เพราะเป็นกองแห่งวิญญูณ

ชื่อว่า มโนวิญญูณธาตุ เพราะเป็นสภาวะที่รับรู้และรับทราบอันสมควรแก่ธรรมทั้งหลายมี
ผัสสะ เป็นต้น^๙

ดังนั้น ความหมายของ “วิญญูณ” จากพระไตรปิฎกส่วนนี้ วิญญูณก็คือ ใจหรือที่เรียกกัน
ทั่วไปว่าจิตนั่นเอง และชื่อว่า วิญญูณ เพราะรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ นั่นเอง และจากสหายตนวิภัทศสูตร
พระพุทธเจ้าตรัสถึงวิญญูณ ๖ ว่าหมายถึงความรู้แจ้งอารมณ์อันเกิดจากอายตนะภายในทั้ง ๖ และ
อายตนะภายนอกทั้ง ๖ ว่า

เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดวิญญูณ ๖’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น
คือ

๑. เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญูณจึงเกิด
๒. เพราะอาศัยโสตะและเสียง โสตวิญญูณจึงเกิด
๓. เพราะอาศัยฆานะและกลิ่น ฆานวิญญูณจึงเกิด
๔. เพราะอาศัยชีวหาและรส ชิวหาวิญญูณจึงเกิด
๕. เพราะอาศัยกายและไผฏฐัพพะ กายวิญญูณจึงเกิด
๖. เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ์ มโนวิญญูณจึงเกิด^{๑๐}

ซึ่งความหมายในพจนานุกรมข้อ ข) ที่ระบุว่า วิญญูณ เป็นความรู้ เช่นจักขุวิญญูณ คือ
ความรู้ทางตา โสตวิญญูณ คือความรู้ทางหู เป็นชั้น ๑ ใน ๕ ชั้น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญูณ นั้นก็นับว่าสอดคล้องกับข้อความในพระไตรปิฎกดังกล่าวไว้ข้างต้น

^๙ ดูรายละเอียดใน ขุ.ม.อ. ๑/๒๒-๒๓.

^{๑๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๑/๔๗๗.

ในส่วนของความเชื่อที่ว่า “วิญญาน” เป็นสิ่งที่เชื่อกันว่ามีอยู่ในกายเมื่อมีชีวิต เมื่อตายแล้ว วิญญานจะออกจากกายล่องลอยไปหาที่เกิดใหม่นั้น จะสอดคล้องกับอานาถปิณฑสูตร ความว่า

อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นในเรื่องกามนั้นดังนี้ว่า

กามที่มีในภพนี้ และกามที่มีในภพหน้า กามสัญญาที่มีในภพนี้ และกามสัญญาที่มีในภพหน้า ทั้ง ๒ ประการนั้น เป็นบ่วงแห่งมาร เป็นวิสัยแห่งมาร เป็นเหยื่อแห่งมาร เป็นโคจรแห่งมาร ในกามนี้มีบาป อกุศลทางใจเหล่านี้ คือ อภิขมาบ้าง พยาบาทบ้าง สारัมภะบ้าง กามเหล่านั้นนั่นเอง ย่อมก่ออันตราย ให้แก่อริยสาวกผู้ตามศึกษาอยู่ในธรรมวินัยนี้ ทางที่ดี เราพึงอยู่ด้วยจิตอันไพบุลย์เป็นมหัคคตะ อธิชฐานใจ ครอบงำโลก เพราะเมื่อเราอยู่ด้วยมหัคคตจิตอันไพบุลย์เป็นมหัคคตะ อธิชฐานใจครอบงำโลกอยู่ บาป อกุศลที่เกิดทางใจ คือ อภิขมาบ้าง พยาบาทบ้าง สारัมภะบ้าง เหล่านั้นจักไม่มี เพราะละอกุศลเหล่านั้น ได้แล้ว จิตของเราจักเป็นจิตไม่เล็กน้อย หาประมาณมิได้และเป็นจิตที่อบรมดีแล้ว

เมื่ออริยสาวกนั้นปฏิบัติอย่างนี้แล้ว เป็นผู้มากด้วยปฏิบัติทานนั้นอยู่ จิตย่อมผ่องใสในอายตนะ เมื่อมีความผ่องใส อริยสาวกนั้นย่อมเข้าถึงอานาถปิณฑสมาบัติ หรือน้อมใจไปในปัญญาในปัจจุบันได้ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว วิญญานที่เป็นไปในภพนั้น ๆ พึงเป็นวิญญานเข้าถึงสภาพหาความหวั่นไหวมิได้^{๑๑}

จากพระสูตรส่วนนี้จะเห็นได้ว่ามีคำกล่าวว่า มีความเป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว วิญญานจะไปเกิดในภพใหม่ได้ ดังนั้นความหมายของ “วิญญาน” อีกความหมายหนึ่ง จะเป็นสิ่งที่เชื่อกันว่ามีอยู่ในกายเมื่อมีชีวิต เมื่อตายแล้วจะเคลื่อนออกจากกายนี้ไปสู่ภพใหม่ และหากพิจารณาอีกกรณีหนึ่งจาก จูฬกัมมวิภังคสูตร ซึ่งสุภมาณพโทยเทยยบุตรทูลถามพระพุทธเจ้า ถึงสาเหตุที่ทำให้สัตว์มีอายุสั้น มีอายุยืน มีโรคน้อย มีโรคน้อย มีผิวพรรณทราม มีผิวพรรณดี มีอำนาจน้อย มีอำนาจมาก มีโรคะน้อย มีโรคะมาก เกิดในตระกูลต่ำ เกิดในตระกูลสูง มีปัญญาน้อย มีปัญญามาก ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน และทรงชี้แจงโดยพิสดารเป็นกรณีไป เช่น ในกรณีของผู้ที่มีอายุสั้น

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า มาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้ฆ่าสัตว์ เป็นคนหยาบขำ มีมือเปื้อนเลือด ฝึกฝนในการประหัตประหาร ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต

^{๑๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๖๖/๗๓.

นรก หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ เขาก็จะเป็นคนมีอายุสั้น^{๑๒}

จากพระสูตรนี้แสดงให้เห็นเป็นการยืนยันว่า หลังจากตายแล้ว วิญญาณจะไปเกิดในภพใหม่ได้นอกจากนี้ “วิญญาณ” ยังมีอีกความหมายหนึ่งว่า หมายถึงจิต หรือจิตใจนั่นเอง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ตถาคตเรียกสิ่งนี้ว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง จิตเป็นต้นนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไปตลอดทั้งคืนและวัน เปรียบเหมือนลิงเมื่อเที่ยวไปในป่าเล็กและป่าใหญ่จับกิ่งไม้ ปล่อยกิ่งไม้นั้นแล้ว ย่อมจับกิ่งอื่น ปล่อยกิ่งนั้นแล้วย่อมจับ กิ่งอื่นต่อไป ฉะนั้น ตถาคตจึงเรียกสิ่งนี้ว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง จิตเป็นต้นนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไปตลอดทั้งคืนและวัน^{๑๓}

ทั้งนี้ชีวิตมนุษย์เราจะประกอบด้วยกายและจิต โดยเปรียบจิตเป็นนาย และกายเป็นบ่าว คนจะเก่งหรือไม่เก่ง คนจะทำงานสำเร็จหรือไม่สำเร็จ คนจะดีหรือชั่วก็อยู่ที่จิต ดังในยมกวรรค จักขุปาลเถร วัตถุ และมัญญกุณฑลวัตถุ ขุททกนิกาย ธรรมบทว่า

ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า

มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ

ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะทำชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย

เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป

เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น

ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า

มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ

ถ้าคนมีใจดี ก็จะทำดีหรือทำดีตามไปด้วย

เพราะความดีนั้น สุขย่อมติดตามเขาไป

เหมือนเงาติดตามตัวเขาไป ฉะนั้น^{๑๔}

ดังนั้นกล่าวโดยสรุป “วิญญาณ” จึงมีความหมายถึง ความรับรู้ทางทวารทั้ง ๖ อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อันเกิดจากรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ นอกจากนี้ยังหมายถึงจิตที่อยู่ในกาย คนจะดีหรือชั่วอยู่ที่จิตเป็นสำคัญ ซึ่งเมื่อกายนี้แตกดับไปแล้ว จิตจะ ออกจากร่างไปสู่ภพภูมิใหม่ด้วย

^{๑๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๓๕๐.

^{๑๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๖.

^{๑๔} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑ - ๒/๒๓ - ๒๔.

๓.๒ ประเภทของวิญญาน

อาจารย์พร รัตนสุวรรณ บรรยายไว้ว่าวิญญานมี ๒ ประเภท คือ

๑. วิญญาน ที่เป็นไปโดยที่ชีวิตนั้นไม่รู้สึกรู้สีกตัวว่า ตัวเองได้มีความรู้สึกอย่างไร เรียกว่า ภวังควิญญาน หรือภวังคจิต เช่นความรู้สึกของต้นไม้และของสัตว์ชั้นต่ำ ส่วนความรู้สึกของคน ที่เป็นไปโดยไม่รู้สึกรู้สีกตัว ก็เช่นในเวลาที่เราหลับ หรือหลับสนิท

๒. วิญญานที่เป็นไปโดยรู้สึกรู้สีกตัว เรียกว่า วิถีวิญญาน หรือวิถีจิต ซึ่งแบ่งออกเป็นวิญญาน ๖ มี จักขุวิญญาน เป็นต้น^{๑๕}

ในการทำงานเดียวกัน ผศ.ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ก็ได้ให้ความเห็นไว้ว่า เมื่อพูดถึงจิตก็หมายถึงวิญญานด้วย เมื่อพูดถึงวิญญานก็หมายถึงจิตด้วย โดยบรรยายประเภทของวิญญานไว้ว่า

จิต มโน วิญญาน แบ่งออกเป็น ๒ สาย คือ สายนอกวิถี เรียกว่า ภวังควิญญาน หรือภวังคจิต สายในวิถี เรียกว่า วิถีวิญญาน หรือวิถีจิต โดยกล่าวว่า ภวังควิญญาน แปลว่า วิญญานที่เป็นเหตุแห่งภพ ทำหน้าที่เป็นจุดวิญญาน ปฏิสนธิวิญญาน วิปากวิญญาน ทำหน้าที่รักษาหล่อเลี้ยงชีวิตหนึ่งในชาติหนึ่ง และทำหน้าที่เป็นปัจจัยให้เกิดวิถีวิญญาน ส่วนวิถีวิญญาน เป็นทางเดินของวิญญานมี ๖ สาย คือ จักขุวิญญาน โสทวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน และมโนวิญญาน^{๑๖}

ในเรื่องของภวังคจิตนี้ ศ.กิตติคุณ ดร.วิทย์ วิชาแพทย์ ให้ข้อคิดที่น่าสนใจไว้ว่า

ธรรมชาตินิยมถือว่าคนไม่มีโซล เมื่อตายแล้วสูญ ศาสนาพุทธเชื่อว่าไม่มีโซลเหมือนกัน แต่ไม่เชื่อว่าตายแล้วสูญ คือเชื่อว่าตายแล้วเกิดใหม่ แต่การเกิดใหม่มิใช่การที่โซลออกจากร่างกายเมื่อตายแล้วเข้าไปสู่ร่างใหม่โดยที่โซลจากร่างเก่ายังเหมือนเดิมทุกประการ การเกิดใหม่โดยปราศจากโซลที่เป็นนิรันดรเป็นไปได้เพราะมีสิ่งๆ ที่เรียกว่า “ภวังคจิต” ภวังคจิตมีลักษณะคล้ายโซลแต่มีใช้โซล ที่ว่าคล้ายโซลคือเป็นสภาวะที่มีส่วนทำให้คน ๆ หนึ่งไม่กลายเป็นคนอื่นในขณะที่เวลาผ่านไป และเป็นฐานที่ทำให้มนุษย์มีความสามารถรับรู้นึกคิดได้ แต่ที่ต่างกับโซลคือสิ่ง ๆ นี้มิใช่ตัวการที่กระทำการรับรู้หรือนึกคิดทั้ง ๆ ที่ความรู้สึกนึกคิดก็เกิดไม่ได้ถ้าปราศจากสิ่งนี้^{๑๗}

^{๑๕} พร รัตนสุวรรณ, **พุทธวิทยา เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๔๙๙), หน้า ๒๐๕ - ๒๐๖.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน ผศ.ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ, **จิต มโน วิญญาน พื้นฐานของชีวิตและการเรียนรู้**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๗ - ๒๒.

^{๑๗} ศ.กิตติคุณ ดร.วิทย์ วิชาแพทย์, **ปรัชญาทรรศน์: พุทธปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๖.

ทั้งนี้ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกไม่ได้ระบุคำว่าภวังควิญญานและวิถีวิญญานไว้โดยตรง ซึ่งคำว่าภวังค์ หรือภวังคจิตนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้บรรยายในหนังสือพุทธธรรมไว้ว่า คำว่าภวังค์ หรือภวังคจิต มีในพระไตรปิฎกเฉพาะในคัมภีร์ปฏิฐานแห่งพระอภิธรรมเท่านั้น เช่นอภิ.ป. ๔๐/๕๐๙/๑๖๓; ๕๑๖/๑๖๔; ๕๕๓/๑๘๑; ๑๑๖๒/๓๘๔ ครั้นถึงรุ่นอรรถกถา จึงใช้กันตื่นขึ้น^{๑๘}

หากพิจารณาจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยจะพบภวังคจิตในอภิ.ป. ๔๐/๔๕/๖๖๙; ๔๗/๖๗๐; ๕๖/๘๒๒; ๙๗/๗๕๓; ๔๑๗/๒๖๔; ๔๑๘/๒๖๕; ๔๒๓/๒๗๗ อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลดังกล่าวพิจารณาได้ว่า วิญญานมี ๒ ประเภท คือ วิญญาน ที่เป็นไปโดยที่ชีวิตนั้นไม่รู้สึกรู้สีกตัวว่า ตัวเองได้มีความรู้สึกรู้สึอย่างไร เรียกว่า ภวังควิญญาน หรือภวังคจิต และวิญญานที่เป็นไปโดยรู้สึกรู้สีกตัว เรียกว่า วิถีวิญญาน หรือวิถิจิต

๔. แนวคิดวิญญานในเชิงพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญา หรือแนวคิดทางปรัชญาของพระพุทธเจ้าอนันต์ อาจพิจารณาได้จากแนวคิดพื้นฐานในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับโลกธรรมชาติ กฎธรรมชาติ และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมที่สำคัญ ดังนั้นในการวิเคราะห์แนวคิดวิญญานในเชิงพุทธปรัชญา จะได้ทำการวิเคราะห์จากแนวคิดพื้นฐานดังกล่าวข้างต้นได้ดังนี้

๔.๑ แนวคิดวิญญานในเชิงพุทธปรัชญาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์

ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์นี้ นักปรัชญาตะวันตกก็มีแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์เช่นกัน ดังตัวอย่างของนักปรัชญาตะวันตกซึ่งมีแนวคิดแบบประจักษ์นิยม จอห์น ล็อก ในหนังสือเรื่อง “An Essay concerning Human Understanding” เป็นหนังสือที่ให้แนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์ โดยจอห์น ล็อก อธิบายว่า เด็กเกิดใหม่นั้นจะไม่มีความคิดความเห็น หรือความรู้ หรือประสบการณ์ใด ๆ เลย เมื่อแรกเกิดนั้นจิตว่างเปล่า (No Innate Principles) แล้วค่อยเติมเต็มประสบการณ์และความรู้เข้าไป ประสบการณ์และความรู้ดังกล่าวจะรับเข้ามาทางทวารต่าง ๆ ของร่างกาย แล้วก่อให้เกิดเป็นความรู้ของจิต แล้วก่อให้เกิดเป็นไอเดียหรือความรู้ความคิดเห็นและประสบการณ์ขึ้นมา^{๑๙}

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลธรรม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดีโฮม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๔๘๔.

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://en.wikipedia.org/wiki/An_Essay_Concerning_Human_Understanding [๗ กันยายน ๒๕๖๒].

เรื่องทวารของมนุษย์ นี้พระพุทธเจ้าทรงค้นพบมากกว่า ๒๖๐๐ ปีแล้ว และนำมาเผยแพร่สั่งสอนให้แก่ชาวพุทธ ก่อนจอห์น ล็อค นานแล้ว ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้อย่างลึกซึ้งกว่าโดยตรัสถึง อายตนะภายนอก ๖ อายตนะภายใน ๖ และวิญญูณ ๖ ดังนี้

อายตนะภายใน ๖ ประกอบด้วย จักขวยตนะ (อายตนะคือตา) โสตายตนะ (อายตนะคือหู) ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก) ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น) กายายตนะ (อายตนะคือกาย) มนายตนะ (อายตนะคือใจ) และอายตนะภายนอก ๖ อันได้แก่ รูปายตนะ (อายตนะคือรูป) สัททายตนะ (อายตนะคือเสียง) คันธายตนะ (อายตนะคือกลิ่น) รสายตนะ (อายตนะคือรส) โผฏฐัพพายตนะ (อายตนะคือโผฏฐัพพะ) ัมมายตนะ (อายตนะคือธรรมารมณ) ซึ่งเมื่ออายตนะภายในสัมผัสกับอายตนะภายนอกแล้ว จะเกิดวิญญูณ ๖ อันได้แก่ จักขุวิญญูณ(ความรู้ารมณทางตา) โสตวิญญูณ (ความรู้ารมณทางหู) ฆานวิญญูณ (ความรู้ารมณทางจมูก) ชิวหาวิญญูณ (ความรู้ารมณทางลิ้น) กายวิญญูณ (ความรู้ารมณทางกาย) มโนวิญญูณ (ความรู้ารมณทางใจ)^{๒๐}

ข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ชัดเจนขึ้นจากโลกสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับหลักปรัชญาเป็นหลักการที่มนุษย์เกิดขึ้นมาแล้วมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความทุกข์โศกต่าง ๆ และความตาย ไว้ว่า

เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญูณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงเกิด

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงเกิด

เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงเกิด

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิด...

เพราะอาศัยโสตะและเสียง ... เพราะอาศัยฆานะและกลิ่น ... เพราะอาศัย ชิวหาและรส ...

เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ ... เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ มโนวิญญูณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะ เป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส และ อุปายาสจึงเกิด^{๒๑}

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕ -๓๑๖.

^{๒๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๔/๙๐.

นอกจากวิญญาณ ตามหลักพุทธปรัชญาจะหมายถึง ความถึง ความรู้สึก หรือความรู้สึกต่าง ๆ ของมนุษย์แล้ว วิญญาณยังเป็นขั้นหนึ่งในขั้น ๕ ซึ่งคำสอนเรื่องขั้น ๕ นี้แพร่หลายรู้กันทั่วไปว่า ขั้น ๕ ประกอบไปด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งจะมีประมวลเรื่องขั้นอยู่ในขั้นสังขาร ซึ่งประมวลพระสูตรเกี่ยวกับขั้น ๕ และธรรมที่เกี่ยวข้องกับขั้น ๕ เช่น ขั้นสูตร^{๒๒} จะเห็นได้ว่ามนุษย์นั้นประกอบขึ้นมาจากขั้น ๕ หรืออาจกล่าวได้ว่า มนุษย์สามารถแยกพิจารณาเป็นส่วน ๆ ออกเป็นขั้นแต่ละขั้นในขั้น ๕ ได้ ดังที่ สมภาร พรหมทา บรรยายไว้ว่า

คนคนหนึ่งเราสามารถ “แยก” (ในทางความคิดเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งลงไป) เป็นองค์ประกอบได้ ๕ อย่างคือ (๑) รูป (๒) เวทนา (๓) สัญญา (๔) สังขาร (๕) วิญญาณ อย่างแรกนั้นเป็นเนื้อหนังร่างกายทั้งหมดที่เราสังเกตได้ เวทนานั้นคือความรู้สึก... ส่วนวิญญาณนั้นก็คือ การรับรู้ทุกทางคือ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ ทำอย่างแรกเป็นการรับรู้ที่เกิดในปัจจุบัน (คือเป็น real time perception) เราเห็นหรือได้ยินอนาคตไม่ได้ เห็นหรือได้ยินอดีตก็ไม่ได้เช่นกัน แต่การรับรู้อย่างที่หกที่เรียกว่าการรับรู้ทางใจนั้น ตัวการรับรู้เป็นปัจจุบัน แต่สิ่งที่ปรากฏในการรับรู้จะเป็นอดีตหรืออนาคต^{๒๓}

ในการเกิดเป็นร่างกายของมนุษย์ นั้นอินทยักษ์เคยทูลถามพระพุทธเจ้าว่า รูปไม่ใช่ชีวะ สัตว์นี้จะมีร่างกายนี้ได้อย่างไร กระดูกและก้อนเนื้อมาจากไหน สัตว์นี้จะอยู่ในครรภ์ได้อย่างไร ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตอบว่า

รูปนี้เป็นกลละก่อน
จากกลละเกิดเป็นอัมพุทะ
จากอัมพุทะเกิดเป็นเปสิ (ชิ้นเนื้อเล็ก)
จากเปสิเกิดเป็นขณะ (เป็นก้อน)
จากขณะเกิดเป็นปุม ๕ ปุม ต่อจากนั้น
ผม ขนและเล็บ จึงเกิดขึ้น
มารดาของสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์นั้น
บริโภคข้าน้ำโภชนาหารอย่างใด
สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดานั้น
ก็ยงอัทภาพให้เป็นไปในครรภ์

^{๒๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖ - ๖๗.

^{๒๓} ศ.ดร.สมภาร พรหมทา, *ความคิดพื้นฐานทางปรัชญาที่สำคัญของพระพุทธเจ้า*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๓๔๓ - ๓๔๔.

ด้วยข้าวน้ำโภชนาหารอย่างนั้น^{๒๔}

ดังนั้นในตอนแรกเกิดใหม่ เริ่มต้นยังเป็นกลละ (หมายถึง รูปละเอียดมีลักษณะกลมใส ขนาดเท่าหยดน้ำมันที่ติดอยู่บนขนแกะซึ่งเหลือจากการสับด ๓ ครั้ง)^{๒๕} ซึ่งยังไม่มีตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจนั้น วิญญาณ ๖ ยังไม่มี แล้วเวลาที่เป็นกลละดังกล่าววิญญาณมีหรือยัง เป็นเรื่องที่ควรศึกษาวิเคราะห์เพื่อเพิ่มความเข้าใจในเรื่องวิญญาณให้มากขึ้น ในเรื่องนี้อาจารย์พร รัตนสุวรรณให้ความเห็นไว้ว่า

ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่า คนเราเมื่อตายแล้ว วิญญาณย่อมออกจากร่างไปเกิดใหม่ วิญญาณที่ดับเป็นครั้งสุดท้าย แล้วก็เคลื่อนออกจากร่างไปเรียกว่า จุตวิญญาณ คำว่าวิญญาณดับหมายความว่า หมดความรู้สึก หมดหน้าที่ ๆ มีต่อร่างกาย โดยปกติเมื่อชีวิตยังดำรงอยู่ วิญญาณก็ดับอยู่เสมอทุกขณะ แต่ดับแล้วก็เกิดใหม่สืบทอดอยู่เรื่อยไป ถ้าชีวิตแตกดับเมื่อใดวิญญาณก็จะดับวูบลงทันที และวิญญาณที่เคลื่อนออกจากร่างกายไปแล้ว ไปเกิดใหม่ในชาติใด วิญญาณที่ทำหน้าที่สืบทอดชีวิตใหม่นั้นเรียกว่า ปฏิสนธิวิญญาณ เมื่อวิญญาณเข้าสู่ชีวิตใด ก็สร้างสรรค์ชีวิตนั้นให้เจริญเติบโต และวางรากฐานต่าง ๆ ให้กับชีวิตนั้น คือ บุคคลิก นิสัย สันดาน สมรรถภาพ โชคชตา วิญญาณที่ทำหน้าที่สร้างสรรค์และวางรากฐานเรียกว่า ภวังควิญญาณ พระพุทธเจ้าตรัสว่า วิญญาณ ๖ เป็นปัจจัยให้เกิดรูปนั้น วิญญาณมีความหมาย ๒ อย่างคือ หมายถึงวิญญาณที่เกิดขึ้นมาแล้วรู้สึกตัวได้ และวิญญาณที่ทำหน้าที่โดยไม่รู้สึกรู้สึกละเลย และที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ถ้าวิญญาณไม่ก้าวลงในท้องแม่แล้ว นามรูปจะพึงตั้งในท้องแม่ได้แลหรือ” วิญญาณที่ว่าก็คือ ปฏิสนธิวิญญาณนั่นเอง^{๒๖}

แสดงว่าพร รัตนสุวรรณ มีความเห็นว่าขณะเมื่อยังเป็นกลละนั้นก็มิวิญญาณแล้วเรียกว่า ปฏิสนธิวิญญาณ เหตุผลที่อาจารย์พร รัตนสุวรรณ ใช้วินิจฉัยก็คือพุทธพจน์ และคำของพระอรธรรคกถาจารย์ ซึ่งพุทธพจน์ดังกล่าวอยู่ในมหานิทานสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นต้นเหตุใหญ่ ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งในส่วนของวิญญาณนี้พระพุทธเจ้าทรงอธิบายเพิ่มเติมด้วยการตั้งคำถามให้พระอานนทตอบว่า

ถ้าวิญญาณ จักไม่หยั่งลงในท้องมารดา นามรูปจะก่อตัวขึ้นในท้องมารดาได้หรือ

ถ้าวิญญาณหยั่งลงในท้องมารดาแล้วล่วงเลยไป นามรูปจักบังเกิดขึ้นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้ได้หรือ

ถ้าวิญญาณเด็กชายหรือเด็กหญิงผู้เยาว์วัยจักขาดความสืบทอด นามรูปจักเจริญงอกงามไปบุลย์ได้หรือ

^{๒๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗ - ๓๓๘.

^{๒๕} ส.ส.อ. ๑/๒๓๕/๒๘๔, ส.ฎีกา ๑/๒๓๕/๒๓๖.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน พร รัตนสุวรรณ, **พุทธวิทยา เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๕๙), หน้า ๑๑๖ - ๑๑๘.

ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า “ไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งนามรูป ก็คือวิญญานนั่นเอง^{๒๗}”

จากแนวคิดดังกล่าวข้างต้น แนวคิดวิญญานในเชิงพุทธปรัชญาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์จึงอาจสรุปได้ว่า ร่างกายมนุษย์ประกอบด้วยชั้น ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน วิญญานเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของชีวิตมนุษย์ ถ้าขาดวิญญานชีวิตมนุษย์ก็ดับ และชีวิตมนุษย์จะเกิดได้ก็ต้องมีวิญญานมาปฏิสนธิ อย่างไรก็ตาม วิญญานมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา แต่เมื่อชีวิตหรือกายดับ หากยังไม่บรรลุนิพพาน วิญญานจะเคลื่อนออกจากกายนี้หรือภพนี้ แล้วย้ายไปสู่ภพใหม่ เรียกว่าจุติวิญญาน นอกจากนี้วิญญานหรือความรู้อารมณ์นี้จะเกิดเพราะปัจจัยจากอายตนะภายในและอายตนะภายนอก เช่น เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญานจึงเกิด

๔.๒ วิเคราะห์แนวคิดวิญญานในเชิงพุทธปรัชญาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับโลกธรรมชาติ กฎธรรมชาติ

นักปรัชญาโบราณเคยให้ข้อคิดไว้ว่า “สิ่งที่ปรากฏแก่การรับรู้ของเรา อาจมีจริงหรือไม่มีจริงก็ได้” และ “สิ่งต่าง ๆ ย่อมถูกจัดวางให้อยู่ภายใต้กฎธรรมชาติเหมือนกัน ไม่มีอะไรออกไปนอกขอบเขตของความเป็นระเบียบเรียบร้อยตามธรรมชาติ” ซึ่งในบรรดานักคิดในโลกนั้นอาจแบ่งกว้าง ๆ ได้เป็นสองพวก พวกหนึ่งคิดว่าธรรมชาติสร้างเรามาให้เครื่องมือในการรับรู้โลกมา ๕ ช่องทาง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย นักคิดอีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่า แม้อายตนะของเราจะจำกัด เราก็ยังไปต่อได้ด้วยเหตุผลและจินตนาการ ซึ่งมีแนวคิดว่ามี “พลัง” หรือ “อำนาจ” อันเร้นลับที่ไม่ใช่สสารอยู่เบื้องหลัง อินเดียนิยมโบราณเรียกพลังอันเร้นลับอันนี้ว่า “ชีวะ” สิ่งที่ไม่ใช่สสารอื่น เช่น เวลา อวกาศ และกฎธรรมชาติ ประชาชนอินเดียโบราณส่วนใหญ่เชื่อว่าหน่วยพื้นฐานของจักรวาล เช่นธาตุ ๔ ชีวะ เวลา อวกาศ กฎธรรมชาติ เป็นอมตะ^{๒๘}

จากแนวคิดของนักปรัชญาสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งเชื่อเฉพาะในเรื่องที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยอายตนะของมนุษย์ ไม่เชื่อในเรื่องของพลังอำนาจเร้นลับ อีกฝ่ายเชื่อว่านอกจากเรื่องที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยอายตนะของมนุษย์แล้ว ยังมีพลังอำนาจลึกลับที่อยู่เบื้องหลังสิ่งที่ปวงนั้น ในทางพุทธปรัชญาแล้วจะไม่เข้าไปใกล้ที่สุดทั้งสองอย่างนั้น แต่จะเป็นทางสายกลางโดยพิจารณาเรื่องเหตุปัจจัยเป็นสำคัญดังในโลกายติกสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบคำถามของพราหมณ์ผู้รอบรู้คัมภีร์โลกายตะความว่า

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๕ - ๑๑๖/๕๗ - ๖๖.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน ศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา, **ความคิดพื้นฐานทางปรัชญาที่สำคัญของพระพุทธเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๕๒๑ - ๕๔๓.

ท่านพระโคตม สิ่งทั้งปวงมีหรือ

พราหมณ์ ข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงมี นี้ เป็นโลกายตะข้อที่ ๑

ท่านพระโคตม ก็สิ่งทั้งปวงไม่มีหรือ

พราหมณ์ ข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มี นี้ เป็นโลกายตะข้อที่ ๒

ท่านพระโคตม สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกันหรือ

พราหมณ์ ข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกัน นี้ เป็นโลกายตะ ข้อที่ ๓

ท่านพระโคตม ก็สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกันหรือ

พราหมณ์ ข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกัน นี้ เป็นโลกายตะข้อที่ ๔

ตลาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้น ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย
สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้
ด้วยประการฉะนี้

อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ
ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้^{๒๙}

ดังนั้นวิญญาณในเชิงพุทธปรัชญาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับโลกธรรมชาติ กฎธรรมชาตินั้น จึงอาจ
สรุปผลการวิเคราะห์ที่ได้ว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาเพราะสังขาร หากสังขารดับ วิญญาณย่อมดับ ซึ่งจะส่งผลให้
เกิดความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวล

๔.๓ แนวคิดวิญญาณในเชิงพุทธปรัชญาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมที่สำคัญ

หลักธรรมที่สำคัญของพระพุทธศาสนาในเชิงพุทธปรัชญาคือหลักธรรมอะไร เรื่องนี้พร รัตน
สุวรรณให้ความเห็นไว้ว่า

ปฏิจจนสมุปปาท คือ ปรัชญาวิทยาศาสตร์ของพระพุทธศาสนา เป็นหลักวิชาที่แน่นอน เป็น
กฎเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัวไม่แปรผันไปตามกาลเวลา เป็นหลักธรรมที่ดำรงคงอยู่อย่างนั้นตลอดกาล เป็น
กฎที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงค้นพบและทรงเข้าใจเหมือนกันทุกพระองค์ ปฏิจจนสมุปปาท เป็นหลัก
ปรัชญาสั้น ๆ มีหัวข้อเพียง ๑๒ หัวข้อเท่านั้น แต่กระนั้น ก็สามารถใช้เป็นหลักอธิบายถึงหลักธรรมใน
พระพุทธศาสนาได้ทั้งหมด เพราะเรื่องอริยสัจสี่ อันเป็นปฐมเทศนาที่ดี เรื่องอื่น ๆ ที่ทรงแสดงในภายหลัง
ก็ดี ทั้งหมดล้วนแต่เป็นเรื่องที่แยกขยายไปจากเรื่องปฏิจจนสมุปปาททั้งสิ้น^{๓๐}

^{๒๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๘/๙๕.

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน พร รัตนสุวรรณ, *พุทธวิทยา เล่ม ๑*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๙๙),

ในการทำงานเดียวกัน สมภาร พรหมทาก็ให้ความสำคัญกับอทิปปัจจยตา หรือเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ปฏิจจสมุปบาท เป็นหนึ่งใน ๓ หลักธรรมที่สำคัญของพระพุทธศาสนาเช่นกันดังที่บรรยายไว้ว่า

หลักธรรมเรื่องอทิปปัจจยตานี้ เมื่อพิจารณาร่วมกับหลักอริยสัจและไตรลักษณ์ที่พิจารณาผ่านมาแล้ว ก็จะเห็นว่าเป็นหลักธรรมที่ต่างก็เสริมกันและกัน... คำสอนของพระพุทธเจ้าในฐานะแนวคิดแบบธรรมชาตินิยม หลักอริยสัจ ไตรลักษณ์ และอทิปปัจจยตา คือหลักธรรมที่ส่องให้เราเห็นความเป็นธรรมชาตินิยมของพระพุทธศาสนาได้ดีที่สุด^{๓๑}

ด้วยการพิจารณาว่า ปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักธรรมที่สำคัญ วิญญาณจึงเป็นสิ่งที่สำคัญสิ่งหนึ่งในห่วงโซ่ที่ทำให้เกิดสังสารวัฏ เพราะ วิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ซึ่งเป็นปัจจัยต่อเนื่องกันไปจนถึง เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ (ความเศร้าโศก) ปรีทเวชะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และ อุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงมี ดังนั้นวิญญาณในเชิงพุทธปรัชญาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมที่สำคัญจึงอาจสรุปผลการวิเคราะห์ได้ว่าวิญญาณเป็นสิ่งสำคัญสิ่งหนึ่งในห่วงโซ่ที่ทำให้เกิดสังสารวัฏ ทำให้เกิดชรา มรณะ โสกะ (ความเศร้าโศก) ปรีทเวชะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และ อุปายาส (ความคับแค้นใจ) ซึ่งมีต้นเหตุมาจากอวิชชา

๕. สรุป

“วิญญาณ” หมายถึง ความรับรู้ทางทวารทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อันเกิดจากรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ นอกจากนี้ยังหมายถึงความถึงจิต ที่อยู่ในกาย คนจะดีหรือชั่วอยู่ที่จิตเป็นสำคัญ ซึ่งเมื่อกายนี้แตกดับไปแล้ว จิตจะออกจากร่างไปสู่ภพภูมิใหม่ด้วย

วิญญาณมี ๒ ประเภท คือ วิญญาณ ที่เป็นไปโดยที่ชีวิตนั้นไม่รู้สึกรู้ว่า ตัวเองได้มีความรู้สึกอย่างไร เรียกว่า ภาวังควิญญาณ หรือภาวังคจิต และวิญญาณที่เป็นไปโดยรู้สึกรู้ว่า เรียกว่า วิถีวิญญาณ หรือวิถีจิต

ในการวิเคราะห์แนวคิดวิญญาณในเชิงพุทธปรัชญา ได้ทำการวิเคราะห์จากแนวคิดพื้นฐานในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับโลกธรรมชาติ กฎธรรมชาติ และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมที่สำคัญแล้วได้ผลดังนี้

ในเชิงพุทธปรัชญาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ สรุปได้ว่า ร่างกายมนุษย์ประกอบด้วยชั้น ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ วิญญาณเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของชีวิตมนุษย์ ถ้าขาดวิญญาณชีวิตมนุษย์ก็ดับ และชีวิตมนุษย์จะเกิดได้ก็ต้องมีวิญญาณมาปฏิสนธิ อย่างไรก็ตาม วิญญาณมีการเกิดดับ

^{๓๑} ศ.ดร.สมภาร พรหมทา, *ความคิดพื้นฐานทางปรัชญาที่สำคัญของพระพุทธเจ้า*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๖๗๑.

อยู่ตลอดเวลา แต่เมื่อชีวิตหรือกายดับ หากยังไม่บรรลुพระนิพพาน วิญญาณจะเคลื่อนออกจากร่าง แล้วย้ายไปสู่ภพใหม่ เรียกว่าจุติวิญญาณ นอกจากนี้วิญญาณหรือความรู้้อารมณ์นี้จะเกิดเพราะปัจจัยจากอายตนะภายในและอายตนะภายนอก เช่น เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด

ในเชิงพุทธปรัชญาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับโลกธรรมชาติ กฏธรรมชาติ สรุปลได้ว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาเพราะสังขาร หากสังขารดับ วิญญาณย่อมดับ ซึ่งจะเป็นผลให้เกิดความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

ในเชิงพุทธปรัชญาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมที่สำคัญ สรุปลได้ว่าวิญญาณเป็นสิ่งสำคัญสิ่งหนึ่งในห้วงโชน์ที่ทำให้เกิดสังสารวัฏ ทำให้เกิดชรา มรณะ โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และ อุปายาส (ความคับแค้นใจ) ซึ่งมีต้นเหตุมาจากอวิชชา

กล่าวโดยสรุป ตามแนวคิดของพุทธปรัชญา มนุษย์ประกอบด้วยชั้น ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ วิญญาณเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของชีวิตมนุษย์ ถ้าขาดวิญญาณชีวิตมนุษย์ก็ดับ และชีวิตมนุษย์จะเกิดได้ก็ต้องมีวิญญาณมาปฏิสนธิ วิญญาณนอกจากเป็นความรู้้อารมณ์จากทางทวารทั้ง ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อสัมผัสรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์แล้วยังหมายความถึงจิต ที่อยู่ในกาย คนจะดีหรือชั่วอยู่ที่จิตเป็นสำคัญ ซึ่งเมื่อกายนี้แตกดับไปแล้ว ภาวังจิตจะออกจากร่างไปสู่ภพภูมิใหม่ด้วย วิญญาณเป็นสิ่งสำคัญสิ่งหนึ่งในห้วงโชน์ที่ทำให้เกิดสังสารวัฏ ทำให้เกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ อุปายาส ซึ่งมีต้นเหตุมาจากอวิชชา วิญญาณเกิดขึ้นมาเพราะสังขาร หากสังขารดับ วิญญาณย่อมดับ ซึ่งจะเป็นผลให้เกิดความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย .พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยกรุงเทพฯ .
มหานครโรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ., ๒๕๓๙.
บรรจบ บรรณรุจิ, ผศ.ร.ท.ดร.. จิต มโน วิญญาณ พื้นฐานของชีวิตและการเรียนรู้. พิมพ์ครั้งที่ ๔.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พร รัตนสุวรรณ. **พุทธวิทยา เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๔๙๙.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๘.

ราชบัณฑิตสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๕๖.

วิทย์ วิศเวทย์, ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.. **ปรัชญาทรรศน์: พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

สมภาร พรหมทา, ศาสตราจารย์ ดร.. **ความคิดพื้นฐานทางปรัชญาที่สำคัญของพระพุทธเจ้า**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

สุนทร รัชชี, ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

John Locke. **An Essay Concerning Human Understanding**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

https://en.wikipedia.org/wiki/An_Essay_Concerning_Human_Understanding

[๗ กันยายน ๒๕๖๒].